

JANCSÓ BÉLA IRODALMI HAGYATÉKA

Iratai között kutatva a következő feljegyzést találtam:

ÖNÉLETRAJZ

1. Mindene megvolt, de semmije sem volt meg.

A minden: az állandó anyagi biztosítottság.

A semmi: az elmaradt gyermekjáték,
az elmaradt ifjúság,
az elmaradt szerelem,
az elmaradt férfialkotás.

2. Nem tudott kirepülni a fészekből.

3. Mindent előre látott és mindenén kívül volt.

Dátum: 1962. február 17. Ennek elmúlt tíz éve. S aki ilyen szomorú ítéletet mondott pályájáról, az már több mint öt éve halott. Sírkövére öccse, Jancsó Elemér a következőket vésette: Dr. Jancsó Béla író, orvos, 1903–1967. És egy Batsányi-idézetet: „Mint az égő fáklya, mely sétében lángol, / S magát megemésztve másoknak világol.”

Azóta Jancsó Elemér is bátyja mellett nyugszik a házsongárdi temetőben. Ha irodalomtörténetünk után művelődéstörténetünket is meg fogják írni, abban bizonyára lesz egy alcím: A két Jancsó.

Elemér pályája a nyilvánosság előtt zajlott le. Könyveit, tanulmányai tömegét hosszan tartó visszhang kísérte, nevelői munkásságára negyven korosztály emlékezik, minden hivatalos elismerést megkapott. Béla életének csak egy-egy, aránylag rövid szakaszában lépett nyilvánosság elé, különben visszolygott a közszerepléstől. S mivel az utolsó negyedszázad anélkül telt el, hogy hallatta volna hangját, ma már csak a kortársak emlékeznek reá. Pedig a romániai magyar irodalom indulását és a nemzedéki örösváltást a húszas-harmincas évek fordulóján Jancsó Béla írásainak ismerete nélkül megérteni nem lehet. S a nyomtatásban megjelent írás csak kisebb hányada az élet-

műnek. A nagyobb rész mások indítása és az erkölcsi példa.

Ez a kötet nemcsak kegyeletadás, hanem dokumentumgyűjtemény a romániai magyar nemzetiség irodalmi, művészeti közművelődési közelmúltjából. Nem azt kívánja bizonyítani, hogy mit veszítettünk Jancsó Bélában, hanem arra kíván rámutatni, milyen irodalmi értékeink nem jutottak még be a köztudatba. S a kísérő tanulmány sem nekrológ, hanem életrajzi kísérlet arról, akiről még nekrológ sem jelent meg. Fészkébe igyekszik elvezetni az olvasót annak, aki nem tudott kirepülni onnan.

*

„Ha regényíró lennék – írta Jancsó Béla egy másik feljegyzésében –, bizonyosan találnék eddigi életemben nagyon sok olyan mondanivalót, mely nemcsak egyéni fejlődésem világítaná meg (ami utóvégre édeskeves embert érdekelne), de jellemző vonásokat mutatna meg a korról, amelynek sodrásában alakultam. Talán magának ennek a kialakulásnak is van néhány nem csupán egyéni, de szimbolikus jellegzetessége, mely rajtam kívül sok fiatal kortársam fejlődésében megtalálható. Ilyen például az, ahogy írni kezdtem, s aztán ahogy az irodalommal való rendszeres hivatásos foglalkozást abbahagytam.”

„Ahogy írni kezdtem” – ez a pálya első, felfelé ívelő szakasza.

Előtte nem volt író a családban. A Jancsók kézdivásárhelyi predikátumot hoztak magukkal, és prédikátorok voltak több mint száz éven át a Kézdi széki Maksán. Maga Jancsó Samu, a nagypapa is felszentelt református lelkipásztor volt, s ha nem lendül fel az erdélyi vasútforgalom, örökölte volna a családi szószéket és a palástot. De a kiegyezési kor konjunktúrája őt is magával ragadta: vasutas lett. Emelkedésének állomásai Héjjasfalva, Nagyenyed, Tövis. Héjjasfalvi állomásfőnök volt, amikor felesége, Balogh Anna – ő is egyházi ember, kántortanító leánya – fiát, Ödönt, a világra hozta. Jancsó Ödön előbb fél szemét veszette el – fűrész-faragás közben –, aztán édesanyját. Anyja betegsége és korai halála keltette fel benne az érdeklődést az orvosi pálya iránt, s lett a kolozsvári egyetemen Purjesz és Lechner professzor mellett ta-

nársegéd, majd Marosújváron bányakerületi orvos. Fél szemmel operált egy emberöltőn át.

Anyai ágon sem voltak írók a családban; bányászok voltak, idővel bányatulajdonosok. A Zsakók vasat bányásztak Torockón, a Székelyek aranyat Verespatakon. Zsakó István, a dédapa, 48-ban községi bíró és nemzetőr százados volt Torockón. Községmentő tetteit Jókai írja le az *Egy az Istenben*. Fia, ifjabb István bányászati főiskolát végzett Selmezbányán, de amikor a vasérc elapadt, a jogot is elvégezte, és bírói pályára lépett. Székely Jakab verespataki bányász leányát, Terézt vette feleségül (Jakab mester leányától tanult meg írni-olvasni). Hét gyermeket neveltek fel, a harmadikat, az akkor tizenhét éves Sárát vette feleségül dr. Jancsó Ödön. Ettől a törzsökös unitárius anyától született Jancsó Béla Marosújváron, 1903. július 25-én. Két évre rá Elemér, aztán Éva.

Ilyen puritán és szilárd jellemű emberek leszármazottja volt Jancsó Béla, a gyenge szervezetű, beteges és túl érzékeny, de ugyanakkor szellemileg túl fejlett kisfiú. A gyermekhez illő dolgoktól maga fordult el, felnőttek társaságát kereste, és sok-sok mesét mondatott magának. „Hozzák le nekem azt a kiflit az égről” – szolt egy holdvilágos estén. Aztán iskolába került Marosújváron, és kedvenc szórakozása lett az olvasás, a verstanulás. „Sírt az ég egyik szemével / A másikkal nevetett” – szavalta a vizsgán átérzéssel.

Kilencéves, amikor kitör a Balkán-háború. Gombostűvel jelöli az iskolai térképen a front alakulását. Tizenegy éves korában dördül el Prinsip revolvére – lesi a hadijelentéseket. A háború közepén megválnak Marosújvártól „a gyermek, aki itt született... a Bánca fenyői és a lassan omló Maros között”. Apja beiratja a kolozsvári református kollégiumba előbb mint bentlakót, aztán Nagy Jenő tanárhoz adja be kosztra és kvartélyra a Farkas utcai tanári lakások egyikébe, szemben a „kis kúriá”-val. Itt lakik Kemény János is, aki akkor még viseli a bárói címet. Nagy város, ősi kollégium, a közelben Zsakó nagyszülei háza. Jancsó Béla az osztályban első tanuló lesz, tőle másolják le társai a házi feladatot; jó fiú, megosztja a hazuról kapott csomagokat barátaival. Tanárai dicsérik, ő maga tisztelettel néz fel Kovács Dezső igazgatóra, aki-

ben később az író is felfedezi, elragadtatással hallgatja a 48-as szellemű Márki Sándort, a tragikus sorsú történet-tanár, Makkai Ernő utódát s a régész Buday Árpádot, a későbbi nemzetközi híró fametsző, Gyurka apját. Anyanyelvi ismereteit Csűry Bálint helyezi tudományos alapokra, könyveket Brüll Manó kölcsönöz neki.

Erős mezőnyben indul. A nyolcadik osztály negyvennyolc tanulója közül tizennégy színjeles. Osztálytársai nemcsak a sportban tűnnek ki, hanem sportszerűen úzik az olvasást, széles körben érdeklődnek az irodalom, a tudományok, a művészet és a közélet kérdései iránt. Az osztályból később négy egyetemi tanár, köztük két akadémikus kerül ki, Szádeczky Elemér és Jancsó Miklós. Ez utóbbit évek múlva Nobel-díjra terjesztik fel gyógyszer-tani kutatásaiért, de meghal, mielőtt megkaphatná. Akkor azonban még valamennyien költők vagy legalábbis kritikusok akarnak lenni. A Gyulai Pál Önképzőkörnek Jancsó Béla az elnöke, ő indítja meg *Remény* címen az osztály nyomtatásban megjelenő lapját. Tizenhét éves korában tanulmánya jelenik meg Mikszáthról, tizennyolc éves korában Beethovenről. Mindvégig első eminens, az ifjúság vezére, az iskola csillaga.

És akkor jön a *Bakter*-ügy. A *Bakter*, ez a satirikus diáklap hozza életében az első törést. 66. évfolyamában jár, a diákok nemzedékről nemzedékre tréfálgoznak benne tanáraikkal, s akik most olyan szigorúan ítélik a *Bakter* új folyama felett, azok valamikor maguk is szerkesztői voltak. A *Bakter* a *Remény* osztálya már 1920 decemberében megszerkesztette, s amikor a fiúk vakációra szétszéledtek, egyes zavart keltő elemek még megtűzdelték ízléstelen tréfákkal. Mert rendjén van az, hogy a fiúk kiírják az újságba a gyermektelen vallástanárt, aki karácsonykor 150 kilós disznót vágat, míg a tornatanár öt gyermekével a bodegában „ünnepel”, de amikor már azt kívánják, hogy az ázalék ott távozzék, ahol bement, az már több a soknál. Ilyen és hasonló ízléstelenségekből, tanárok családi és magánéletének szellőztetéséből keletkezett a *Bakter*-ügy: hetekig hangos volt tőle a kolozsvári sajtó.

Természetesen komolyabb okok is húzódtak meg a háttérben. Az első világháború után az egyházak maradtak

a kisebbségi magyarság ama részének egyetlen képviselő testületei, amelyhez Jancsó Béla is tartozott. A Magyar Szövetség országos szervezete csak 1921. július 6-án alakult meg a kalotaszegi zászlóbontás után. A református püspök és közvetlen környezete a középosztály ókonzeratív köreihez tartozott, azok pedig meg voltak győződve arról, hogy a háború elvesztéséért Linder Béla hadügyminiszteren kívül Ady Endre és a többi „dekadensek és destruktívek” a felelősek. A Remény körül megindult szellemi pezsgést is gyanús szemmel nézték, Nagy Károly püspök már a Bakter-ügy előtt kiprédikálta, s vallás- és nemzetellenességgel vádolta az ifjúságot, amiért Nietzschevel, Schopenhauerrel, Oscar Wilde-dal és Anatole France-szal foglalkozik, valamint magyar követőkkel, élükön a „vérbajos” Ady Endrével. Jancsó Béla a *Remény* 1921. február elsejei számában szállt szembe püspökével:

„Mit értenek nemzeti érzés alatt azok, kik az internacionalizmust bűnnek minősítik? Patópálos maradiságot, hányaveti mellveregetést, nagyhangú és kérkedő, minden más nemzet érdekeiben gázoló nyegleséget? Igen, mi internacionalisták vagyunk, mert ez nem bűn, hanem a legszentebb hazaszeretet. Internacionalisták, akiknek célja a nemzeti sovinizmus túltengésében tomboló emberiség igaz faji erőit egységes munka irányába fordítani, olyan munkába, amelyben minden faj megtalálja a maga nyugalmas helyét, fejlődésének addig sohasem ismert, nyugodt és a többi népek kultúrártékeivel biztosított feltételeit. A gyűlölködő faji erők így lesznek újabb emeltyűi az *egész* világ, minden nép kultúrájának, jólétének, ezek által boldogságának. Ennek az általános, mindenkit magába foglaló hatalmas kapcsolatnak keretei között vagyunk pedig azok jó magyarok, kik túlzó, imperialisztikus és irredenta célok után való törtetés helyett, az igazán becsületes, kulturális munkában, fajuk nagyszerű értékeinek az *egész* javára kitermelésében és a magyar gondolat meg érzelmivilágnak az egyetemes gondolkodásba és érzésbe való szoros bekapcsolódásában látják e nép jövőjének igazi feladatát... Ez a mindenkit átfogó és kibékítő kapcsolat: a kulturális munka internacionális szeretettől áthatott tevékeny ereje, ez a mi hitünk. És ezért a hitért, ezért az egyedüli megváltásért küzdünk, harco-

lunk mindennel és mindenkivel, mert ez a hit az, amely az új boldogságos fejlődés egyedüli feltételeit nyújtja a kivérzett, elgyötört emberiségnek.”

Tizenhét éves fiú mondja ezt a belső hévtől dadogva egyházi és iskolai előjáróinak. Amazok megriadnak. Ha ez a szellem a felekezeti iskola „megszentelt falai” közé beférkőzik, akkor tenni kell ellene! És az igazgatóság, felsőbb utasításra, tesz is. A Reményt beszüntetik, az osztály legjobbait, akik betyárbecsületből nem akarták kiadni a Baktort meghamisító társaikat, eltávolítják az iskolából. Egyesek átiratkoznak más iskolába, más városba. Jancsó Béla mint magántanuló tesz érettségi vizsgát színjeles eredménnyel. Az epilógus Tordán zajlik le, ahol a Remény adósságainak kifizetése érdekében rendeztek estélyt. Telt ház előtt szólal fel Jancsó Béla: „Kinek-kinek a hite a maga dolga, mondották Tordán [1568-ban]; kinek-kinek nemzetisége, fajtája a maga dolga: kívánják az új idők.”

Azután pályaválasztásra kerül sor. Ha elolvassuk a *Reményben*, az *Előrében* megjelent cikkeit, nem lehet vitás, hogy Jancsó Bélának az irodalomban, a közéletben a helye. Fél századdal ezelőtt azonban az írói, közírói pályának sokkal korlátozottabbak voltak a lehetőségei. Ha valaki az irodalomnak, a művészetnek, a köznek akart élni, amellet valami gyakorlati pályát is kellett választania. Az iskolai közszellemről Jancsó Bélának nem a legjobb emlékei maradtak – vizolygott az irodalomtanári állástól. Határozatlansága apja malmára hajtotta a vizet, aki szenvedéllyel volt orvos, és szerette volna valamelyik fiának átadni jólmenő rendelőjét. Dr. Jancsó Ödön emellet jelentős szerepet játszott Marosújvár társadalmi életében, ahol őt mindenki szerette: magyarok és románok, férfiak és asszonyok egyaránt. A forradalomkor a Magyar Nemzeti Tanács helyi elnökének választották, ő fogadta Iuliu Morarral, a Román Nemzeti Tanács elnökével a bevonuló román csapatokat. 1919-ben mégis állását veszíti, bár a bányászok tiltakoznak elbocsátása ellen. 1921 őszén beköltözik Kolozsvárra, és magánrendelőt nyit. Tudása, munkabírása, megnyerő egyénisége itt is közkedvelté teszi. Fiát is arra biztatja, legyen orvos. Béla kényszeredet-

ten iratkozik be a pesti egyetemre. Még nem tud románul, hogy tanulmányait Kolozsvárt folytathatná.

Az iskolai év a „második királypuccs”-sal kezdődik. IV. Károly ismét megkísérli a visszatérést Magyarországra, az egyetemi ifjúság kivonul Budaörsre, és a karhatalmi alakulatok támogatásával szétveri a legitimistákat. Sebesültek, halottak. Utána a nemzetgyűlés november 6-án törvénybe iktatja a Habsburg-ház trónfosztását. Jancsó Bélára nagy hatást tesznek az események, bár elsősorban az irodalmi élet és a színházak világa iránt érdeklődik. S vágyik haza. Egy iskolai év múlva vissza is tér Kolozsvárra, és 1922 őszén beiratkozik a román egyetemre. Itt a jobboldali diáktüntetések akadályozzák a tanítás menetét. A zsidókat nem engedik boncolni. Mivel az előadásokat sem érti, már decemberben kimarad az orvosi karról, s az *Ellenzéknél* voluntörködik, és az *Újságba* ír cikkeket. Közben szervezi a fiatal írók csoportját, s még 1923-ban megjelenik ez a hosszú című könyv: „*Versek, elbeszélések, tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi író-tól erdélyi művészek rajzaival.*” Szerzői – névsor szerint: Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor, Tamási Áron. Előfizetési felhívással fordulnak a magyar társadalomhoz és mindenkire, „kit kedvességében nap nap után megáld és ölében tart Erdély” – amint Tamási Áron írja. Ezer lány vállalkozik az antológia anyagi alapjainak megteremtésére, s a könyv aztán háromezer példányban fogy el. Nem volt akkor még sem Helikon, sem Korunk, sem szervezett romániai magyar irodalom.

A kötetben Jancsó Béla képviseli Európát. A művészet lélektani és társadalmi jelentőségéről, valamint az expresszionizmusról írott esszéi mellett Baudelaire-t és Romain Rolland-t rajzolja meg, s Petőfiről, a halhatatlan gyermekről ír meghatározó három oldalt. De a gyökerektől nem szakad el. „Székely szívtől a világ szívéig: ez a mi utunk” – írja az ajánlásban ezeket a későbbi írásaihoz is mottóként szolgáló szavakat. A szerzők közül Tamási Áron és Kacsó Sándor már érett népi elbeszélő, Balázs Ferenc akkor még az erdélyi irodalom elméletével bajmóldik, Jancsó Béla pedig kiforrott esszéista. S hogy

amellett orvostanhallgató is, azzal még nem különbözik társaitól, mert van közöttük teológus és közgazdász, kereskedelmi akadémista és kezdő újságíró. A Tizenegyek megjelenése után Jancsó Béla Szegeden folytatja orvosi tanulmányait. Öt évet tölt Móra Ferenc, Juhász Gyula és Szent-György Albert városában.

De Szegeden is megmarad írónak, sőt a vakációk és betegszabadságok alatt többet publikál, mint valaha. Továbbra is munkatársa a kolozsvári *Újságnak* és a *Vasárnapi Újságnak*, irodalmi riportok mellett színikritikát és tárlatbírálatokat ír. A század legjelentősebb irodalmi folyóirata, a *Nyugat* is megnyitja előtte hasábjait. Öccse, Jancsó Elemér, az Eötvös-kollégium diákja, összehozza Pesten Osvát Ernővel. Osvát közölte már a Nyugatban Jancsó Béla Berzsenyi-esszéjét, s most Kemény Zsigmondról szóló remekét nyújtja át neki a fiatal orvostanhallgató. Hosszasan elbeszélgetnek. A nagytekintélyű szerkesztő családi körülményei iránt érdeklődik, és kifejti, hogy az orvosi pálya és az irodalom humanista eszményei valahol találkoznak. Apróbb észrevételeket tesz a *Zsigmond báróra*: „Itt ezt a szót ki lehetne cserélni, de nem teszem, mert a stílus veszítené egyöntetűségéből” – mondja. Számít további írásaira. Később úgy nyilatkozik, hogy Németh László és Illyés Gyula mellett Jancsó Bélától vár a legtöbbet.

Ez 1926-ban történt. Béla megírja még a kolozsvári *Újság* számára Vajda Jánosról szóló esszéjét a Berzsenyiről és Keményről szólók modorában. Nagyobb írása nem jelenik meg 1927-ben sem. A Nyugattól most már nemcsak Osvát Ernő, hanem Babits Mihály is kérdi Jancsó Elemértől, aki többször megfordul körükben: mért nem ír Jancsó Béla? Kolozsvárt Reményik Sándor várja írásait a *Pásztortűz* mellett, Áprily Lajos az *Ellenzék* vasárnapi mellékletében szeretné újból megszólaltatni. A magyarázatot az *Újság* 1927. március 30-i számában megjelent rövid közlemény adja meg: „Lehullott egy virágszirom... Fialat, ragyogó leányt ragadott el a könyörtelen Halál... Újtordai Kővári Magdolna fehér lelke röppent bele – mint a széltől elragadott virágszirom – a titokzatos világmindenségbe ...” A huszonhárom soros nekrológot Jan-

csó Béla írta, s ezzel szépirodalmi munkássága tulajdonképpen be is fejeződik.

Jancsóék Monostori út 16. szám alatti házának kertje szomszédos volt Kővári Artúr főszolgabíró kertjével. Itt alakult ki az író-orvostanhallgató s a test és lélek legszebb erényeivel felruházott Kővári Magda között ama bizonyos kapcsolat. A fák és a bokrok ma is virágoznak, kissé elvadultan, a Szamos-parti kertben egy regény van eltemetve. Kővári Magda nemcsak a házat, hanem a tüdőbajrt is örökölte apjától, s vőlegénye látta, hogy az orvostudomány tehetetlen az akkor végzetes társadalmi betegséggel szemben. Az antibiotikumok felfedezéséig eltelik még két évtized. Mikor menyasszonya már halálán volt, még egyszer hazautazott Szegedről, s mellette volt utolsó óráiban. Bár jegyesének az volt a kívánsága, hogy később házasodjék meg, sohasem tette. Negyven éven át hordta sírjára halottak napján Magdi kedvenc virágját, a fehér szekfüt.

*

Akit a sors érzékeny szívvel áldott vagy vert meg, az a sors öklözéseit is fájóbban érzi. A Bakter-ügy, az ingázás három egyetem között, a kényszerűségből vállalt orvosi pálya, az elmaradt fiatalság, az elmaradt szerelem mindmind hozzájárult ahhoz, hogy Jancsó Béla visszavonuljon az irodalom hivatásszerű művelésétől. Más író kiírja bánatát. Ilyen szenvedésekből születtek a Gina-émlékek, az Anna-versek. De Jancsó Béla sztoikusán hallgat. S mivel még csak huszonnégy éves, más munkaterületet keres. 1928-ban hazatér, és ősszel ismét beiratkozik a kolozsvári román egyetem orvosi karára. Vele jön jó barátja, Csögör Lajos, akivel együtt indultak Szegedre, aki menyasszonya halála előtt is hazakísérte, s aki szintén úgy látta, hogy itthon a helye. Nemcsak azért jön haza Jancsó Béla, hogy szegedi diplomájának nosztrifikálásával ne legyenek nehézségei, hanem azért is, mert az egyetemi ifjúság megszervezését, egy új romániai magyar nemzedék közösségi tudatának kialakítását tűzi ki élete további céljának.

Itthon még mindig írónak tekintik. A Kisbán Miklós és Kuncz Aladár szerkesztésében megjelenő *Erdélyi Helikon* 1930. újrólévi számában *Fiatal magyarok* címen ankétot indít a magyar irodalom hivatásáról. Hozzászól a kérdés-

hez Illyés Gyula, József Attila, György Dezső, Csuka Zoltán, s a felkért hozzászólók között van Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Ormos Iván és Jancsó Béla. Balázs Ferenc kereken kijelenti, hogy nem ér rá olvasni, különben is az irodalom jövőjét csak úgy látja biztosítottnak, ha filozófiává vagy tudománnyá válik. Akkor éppen az ifjúságot neveli Székelykeresztúron, s még abban az évben hozzáfog népnevelői munkájához Mészkon. Jancsó Bélát mint kritikust és esztétikust mutatja be a lap, aki a Tizenegyek antológiájában „először vetette fel nyomatékosabban a székely irodalom problémáját”. Ez utóbbi inkább Balázs Ferencről mondható el. A beajánlás Jancsó Béla itt közölt írását vetíti vissza a Tizenegyek antológiájába. Itt a Helikon hasábjain ugyanis arról ír, hogy az irodalomnak a nép (ő fajnak nevezi) egész lelkét kell kifejeznie, s mivel a magyar irodalomban ez nem következett be, megkockáztatja azt a „blaszfémianak látszó állítást”: irodalmunk nem volt, hanem lesz. Természetesen akkor lesz, ha irodalmunkban a székelység is megkapja a maga súlyát, mert ez „hivatott, hogy egy világrendeltetés öntudatát... fellobbantsa, és ennek az öntudatnak egyetemes emberi és mindenségi hitet adjon szárnyakul”. E világrendeltetés jegyében sürgeti: 1.) kultúréletünk teljes átértékelését; 2.) a „székely gyökér” perspektíváinak kifejezését tudományban és művészetben; 3.) az ősi lélek ösztönös kifejezését az irodalomban. Hogy is mondta Tamási Áron a Tizenegyekben? „Addig szaggatom a szívemet, amíg az Úristen megparancsolja minden embernek, hogy csodálja és szeresse a székelyt.”

A mai olvasónak feltűnik a maitól eltérő terminológia, de a fogalmak fokozatosan alakultak ki, s a szavak értelme az évtizedek folyamán szintén megváltozott. Vizsgáljuk a mögöttük rejlő lényegét! A faj fogalmát Jancsó Béla nemzedéke Szabó Dezsőtől vette át, Szabó Dezső eszméinek népszerűsítéséért pedig Jancsó Béla tett a legtöbbet Romániában. Pesti és szegedi egyetemi hallgató korában, az első világháború után restaurált földbirtokos és tőkés osztály keresztény kurzusával szemben a népi erők felsorakozásának szellemi vezérét látta benne. Szabó Dezsőről a magyarországi marxista szemléletű irodalomtörténetírás azóta megállapította, hogy a történelmi materia-

lizmussal szembe fordulva „a társadalom fő mozgató erejét a fajok egymás közötti harcában látta”, de ugyanakkor „krisztiánus részvétellel” hajlott az elnyomott osztályok felé és tiltakozott „a nyomor, a kizsákmányolás ellen”. Hatása tehát kettős irányú volt. A fiatalokat – úgymond – elindította „a társadalmi radikalizálódás útján”, de többségüket lehúzta „a faji ideológia mocsarába”.

Nos, Jancsó Béla és köre, amelyhez én magam is tartoztam, irodalomban és tudományban Szabó Dezső után indult. De a szabódezsői fajfogalom nálunk népi tartalommal telt meg, s ha már szellemi ősök után kutatunk, Jancsó Béla népi és „faji” szemlélete közelebb állott a *Magyar jakobinus dalát* szerző Ady Endre képletéhez, mint a Szabó Dezsőéhez, aki a húszas években antiszemita, a harmincas években antigermán irányzatoknak lett szellemi zászlója. A faj fogalma Jancsó Béla írásaiban sohasem jelentett diszkriminációt más „fajok”-kal, nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben. Ellenkezőleg! Teljes átérzéssel írt Lucian Blaga *Zamolxe* című pogány misztériumáról, mint „egy más fajú lélek mélyből szakadt gyümölcsé”-ről. Fajon ő népet, népleket, nemzetiséget, etnikumot értett, mint Arany János („keleti faj”), Juhász Gyula („fajok tanyája”) vagy maga Ady Endre („veréshez szokott fajta”).

Igen gyakori fogalom Jancsó Béla írásaiban a székely nép, székely irodalom. A székelységben a romániai magyarságnak egy sajátos, ősi színét, külön arcát látta. „Van itt két típus – úgymond –: a kulturáltabb erdélyi, az egész magyarsággal s a világgal ezer szállal inkább összefüggő, de ezer viszonylatban élő, s éppen ezért halványabb, – és az eldugottabb, de egységesebb pszichéjű, mélyebb ösztönű, a székely. Amit erdélyiségnek neveznek, legtisztább alakjában a székely psziché az.” Ezt a székely jelleget hangoztatni annak irodalmi, társadalmi, politikai értelmében viszont ellenzékiiséget jelentett a romániai magyarság akkori politikai vezető köreivel szemben. Hiszen a „nagy magyar” koncepció, az ókonzervatív politika képviselői székelytől, szocialistától egyaránt feltették az úgynevezett – később „elvtelen”-nek nevezett – „magyar egység”-et. Jancsó Béla már a Bakter-ügy óta szemben állt a romániai magyarság jobboldali köreivel, amelyeknek a Magyar Pártban, az egyházakban, az Erdélyi

Irodalmi Társaságban, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben erős pozíciói voltak. A diákközéletben később folytatott harcai is főként az onnan táplált közszellem ellen irányultak.

Egyik későbbi írásában Jancsó Béla elmondja: amikor a Tizenegyek antológiáját kiadták, valamennyien írók akartak lenni, s tíz év múlva már csak Tamási Áron maradt meg közülük hivatásos írónak. Kezdetben ugyanis a romániai magyar irodalmat úgy tekintették, „mint az erdélyi magyarság öntudatosodásának egyetlen legfőbb folyamata”. A Tizenegyek zömmel beálltak az élet egy-egy gyakorlati munkamezejére, Jancsó Béla pedig idővel fontosabbnak tartotta az úgynevezett ifjúsági öntudat kérdését. „Azonkívül szerencsére kellő időben rájöttem arra – folytatja –, hogy sokkal többet használ az erdélyi magyarságnak egy eddig elhanyagolt lényeges munkamezőn vállalt munka, mint az, hogy egy közepszerű íróval több legyen az erdélyi irodalomban.” Ez az ítélet két okból is vitatható. Jancsó Béla nem volt közepszerű író, de nemzedékének első esszéistája, sokat ígérő irodalomkritikusa. Azonkívül előrelátható volt, hogy érzékeny lelke, szerénysége, erkölcsi gátlásai akadályozni fogják egy olyan munkaterületen, amelyet akkor úgy hívtak, hogy „diákpolitika”, s amelynek természetes folytatása szerepvállalás a „nagypolitiká”-ban. De mindenki a maga sorsának kovácsa. S az anyagi ellátottság – apja 1936-ban halt meg – lehetővé tette, hogy Jancsó Béla tanulmányai folytatása mellett az egyetemi és főiskolai ifjúság szervezése terén is egész emberként szolgáljon.

Ez életének második termékeny szakasza. Szerepe addig tart, amíg ő maga és kortársai végeznek, s más erők kerekednek felül az ifjúsági közéletben. Jancsó Béla világosan látta, hogy „csődbe jut minden kultúrpolitika, ha nem törekszik kettőre: 1.) hogy a maga folytonosságát átültesse az ifjúságba; 2.) hogy a nép legszélesebb tömegeiben öntudatot ébresszen”. Itt nyilván az értelmiség utánpótlásáról van szó és közeledésről – a középosztály oldaláról – a nép felé. A háború és a repatriálás folytán ugyanis tizenöt értelmiségi korosztály (a 20–35 évesekig) hullott ki a romániai magyarság életének folytonosságából. Ez azt jelentette, hogy az ittmaradottakra sok-

szoros feladat hárul, s a nemzedékváltás rohamosan fog bekövetkezni. Mivel az iskola nem készít fel ezekre a feladatokra, társadalmi úton kell korszerű műveltséggel ellátni s a közösségi feladatok végzésére nevelni az ifjúságot. „Ennek a feladatnak a tudatosításában és gyakorlati megvalósításában láttam hivatásomat” – írja később önvallomásában. „Ezt a munkát végeztem a kolozsvári *Székely Társaság* főiskolás szakosztálya és a romániai új magyar nemzedék egyetlen független folyóirata, az *Erdélyi Fiatalok* kereteiben.” Tegyük hozzá azt is, hogy a háttérből. Ha a Székely Társaságban egy időre még vállalta is az ifjúsági tagozat elnöki tisztségét, az Erdélyi Fiataloknál csak mint egyszerű főmunkatárs szerepelt a lapon a többi tíz és egynéhány között.

„Irodalmi és ifjúsági öntudat népi öntudatba torkollik” – írja –, a népi öntudat tudatos műhelye pedig a népnevelés. Itt természetesen a falusi népről van szó, tekintet nélkül annak osztálytagozódására, és a *Székely Társaságban* felkarolt iparosokról, tanoncokról, ezek osztályfeletti, nemzetiségi alapon történő szervezéséről. Mert a munkásosztálynak megvoltak a maga szervezetei, megvolt a maga ideológiája, s csak azon át fogadott el közeledést az értelmiség részéről. A *Székely Társaság* és az *Erdélyi Fiatalok* szemináriumain azonban szociáldemokrata előadók is részt vettek, s az illegális kommunista párt szónokai (Becskei Andor, Dán István) is nemegyszer használták fel az ilyen vitaestéket fórumnak. A társadalmi kérdések megvitatásán túl Jancsó Béla a gyakorlati szociográfiai felvételeknek is ösztönzője volt, bár ő maga nem járt falura kutatni. Két cikkében is példaként állította a magyar egyetemi és főiskolai hallgatóság elé Dimitrie Gusti bukaresti professzor falukutatásának rendszerét és fiatal kutatókat küldött a Muşcel megyei Stăneşti-be Gusti diákjaival táborozni. Később egyik szervezője és szerkesztője lett a Kacsó Sándor-féle ÁGISZ szövetkezet kiadásában megjelenő *Hasznos Könyvtárnak*, s e sorozatban két népszerűsítő orvosi munkája jelent meg. (*A szoptató anya és gyermeke – társszerző* Kacsó László, 1935; *Harc az ember legapróbb, de legveszedelmesebb ellenségei ellen*, 1936.)

S itt ismét vissza kell térnünk Szabó Dezső hatására.

Az író a parasztságban látta a faj letéteményesét, az erdélyi fiatalok is Szabó Dezső hatására kezdték meg falukutató munkájukat, s zsebükben Fábíán Dániel és József Attila röpiratával (*Ki a faluba!*) indultak útnak. A harmincas évek erdélyi falujában viszont nem az *Elsodort falu* romantikus világával, hanem a társadalmi valósággal találták szemben magukat a gazdasági válság legsúlyosabb éveiben. Ezt mutatták be, ennek a szociális és nemzetiségi problematikáját írták meg az *Erdélyi Fiatalok falufüzeteiben*, s ezért váltak ezek a dolgozatok napjainkban a szociográfiai kutatás haladó hagyományává. A szabó-dezsői fajfogalom tehát nemcsak népi tartalommal telt meg, hanem a radikalizálódás baloldali irányba hatott, még akkor is, ha a falukutatók többsége nem tette magáévá a marxista szemléletet. Maga a szellemi irányító, Jancsó Béla sem. Máshonnan rajtolva, de ez a mozgalom is csak oda ért, ahol Gusti professzor tanítványai tudományos rendszerességgel, Kacsó Sándor körének publicisztikája radikális lendülettel hozta felszínre a falu megoldatlan társadalmi kérdéseit.

Jancsó Béla szenvedélye a romániai magyar főiskolai hallgatóság szervezése és a falusi magyarság nevelése iránt sohasem jelentett elzárkózást az ország egyetemétől. Az *Erdélyi Fiatalok* indulásakor, 1930 januárjában az első szerkesztőségi cikket ő fogalmazta meg, s miután kifejtette, hogy mit jelent 1929 és 1930 fordulóján *fiatalnak* lenni, így magyarázta meg a lap címének másik szavát: „És *erdélyiek* is vagyunk, annak a földnek a gyermekei, amelyen ezer éven át politikai változások alatt a különböző fajú népek [értsd nemzet és nemzetiségek] a munka egyetértésében éltek egymás mellett, amely föld a lelkiismereti szabadság gondolatát adta és kialakította az erdélyiség közös eszményét: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán.” Ma már ezt a gondolatot másképpen fejezzük ki. Hiszen irodalomtörténetünk és eszmetörténetünk tisztázta, hogy az erdélyiség demokratikus változata a „romániaiság” előképe volt. A földesúri-tőkés Romániában az elnyomott nemzetiségek-kisebbségek nem tudtak olyan mértékben azonosulni az államisággal, mint a szocialista Romániában, ahol megvalósult a nemzetiségi

egyenjóság, a magyar nemzetiség is államalkotó, államszervező lett. Ezért kapott nagyobb hangsúlyt a két háború között az erdélyi „tájhaza”. Ez még az erdélyi román polgári politikusok egy részének is politikai jelszava volt az ókiráltságbeli bojárok és nagytőkések ellen. S azért is volt szó többnyire Erdélyről és nem Romániáról, amikor a nemzetiségi kérdéstről beszéltünk, mert az együttélő nemzetiségek zömmel itt éltek.

Az elméletről a gyakorlatra áttérve, Jancsó Béla így folytatta idézett cikkét: „Keresni akarjuk problémáink megértésének és megértetésének útját az együttélő népek [értsd: a román nemzet és az együttélő nemzetiségek] fiatalságával, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain, és közösen fog folyni életünk...” Így írt olyan időben, amikor az elzárkózás az értelmiség oldalán mindkét részből általános volt. S írta ezt következetesen ahhoz, amit a *Reményben* kilenc évvel azelőtt az internacionalizmus „szeretettől áthatott tevékeny erejéről” írt. Közeli újabb évtized múlva így foglalta össze munkáját:

„Írónak indultam, és ma már az írás számomra csak eszköz marad ezeknek a feladatoknak az elvégzésére, melyekben az orvos szociális látása és munkaköre körül az írói és nevelői vonások egybefonódnak. Úgy érzem, hogy ebben a formában tudom a legtöbb szolgálatot tenni az erdélyi magyarságnak, és ez nagy lelki felszabadulás és lendítő erő, egyben pedig bő kárpótlás az egyéni lemondásért.” Lemondás az írói pályáról, de a látványos férfialkotásról is. Van benne valami abból az aszkézisből, amellyel Balázs Ferenc hátat fordított az irodalomnak, és bebújt „a rög alá”, vagy ahogy Kacsó Sándor írói tollal folytatta újságírói harcait.

Jancsó Béla nagy erjesztő volt a húszas-harmincas évek fordulóján, nincs az egyetemi és főiskolai hallgatóság sorában olyan, aki akkor ne került volna hatása alá, még ha az ellenhatást is váltott ki. Neve már az egyetem padjaiban fogalommal vált, mert idősebb, műveltebb és olvasottabb volt diáktársainál, s mögötte állt egy kettétört író-pálya presztízse. Önzetlensége, ügybuzgalma, lobogása még azok részéről is tiszteletet váltott ki, akik nem értettek vele egyet. S híveinek nagy részében csak az erkölcsi példa maradt meg, mert az élet továbbment, és az

egyéni megélhetés nehézségei meg új világáramlatok más irányba terelték az értelmiség érdeklődését. Egy időn túl az ifjúság már nem elégedett meg azzal, hogy fel kell készülnie a reá váró feladatok ellátására, hanem ki kellett repülni a fészekből. S ezen ő sem változtathatott, aki önkörébe zárkozott, s még a Vásárhelyi Találkozó idején is azt hirdette, hogy ne csatlakozzunk sehova, hanem alakítsuk ki előbb a magunk sajátos, autochton életszemléletét, maradjunk továbbra is legalább lélekben pályaválasztás előtt álló diákok.

Jancsó Béla ugyanis megmarad „nemes, küzdő, szabadlelkű diák”-nak. Öt évig volt a kolozsvári egyetem hallgatója. Tanárai közül Iuliu Hațieganuhoz és Ion Goiahoz ragaszkodott a leginkább. Valeriu Bologához pedig, akinél doktori értekezését is megvédte (*Date noi despre epidemia de ciumă din 1742–43 în Ardeal*, Új adatok az 1742–43. évi erdélyi pestisjárványhoz, 1933), egyenesen meleg barátság fűzte. Róla írta utolsó tanulmányát is. Év folyamtársai közül Nana és Bruda lett egyetemi tanár. Ő maga fogász szakorvosi képesítést szerzett. Az egyetem elvégzése után átveszi apja tanszékét a kolozsvári református kollégiumban, ahol dr. Jancsó Ödön egészségtant adott elő, amíg a Református Kórház sebész-főorvosi állására ki nem nevezték.

1940 ősze nem hoz változást életében. Legfeljebb anynyit, hogy a Szebenbe távozó Valeriu Bologna professzor átadja neki az Orvostörténeti Intézet kulcsait, s Jancsó Bélát, miután a kollégiumban betegsége ürügyén felmondtak neki, ide nevezték ki tanársegédnek. A nyugdíjas dr. Pataky Jenővel, a magyar orvostörténészek nesztorával együtt látják el az intézet és a tanszék teendőit 1944 őszéig. A példás rendben megőrzött gazdag gyűjteményt Jancsó Béla már nem adhatta ismét számba a visszatérő Bologna professzornak, mert a háború forгатaga másfelé sodorta őt. Aki a kis nehézségektől gyakran ellankadt, az most férfias erővel viselte a reá váró megpróbáltatásokat. Magam tanúsítom, aki vele egy ágyban vészeltem át a kiütéses tífuszt. A „főorvos úr” orosz kollégái előtt megbecsülést szerzett, hadifogoly társainak pedig nemcsak testi, hanem lelki orvosa is volt. Amikor egy év múlva visszatér Kolozsvárra, Valeriu Bologna még egy sikertelen kí-

sérletet tesz, hogy az Intézet számára megnyerje, de ő a bőrgyárban vállal fogorvosi állást. Itt is olyan szeretettel foglalkozik munkás betegeivel, mint a kollégiumban a diákokkal. Mikor ez az állás is megszűnik, a Bolyai Egyetem könyvtárosa lesz Bartalis János mellett. Aztán innen is leépítik, és magán fogorvosi rendelőt nyit a Mihai Vitteazul téren.

A sok hányódás után nyugalmasabb évek következnek. Szerény jövedelméből fenn tudja tartani magát, amellelt marad ideje az olvasásra. De nem ír többet, csak jegyzeteket készít. Vannak állandó beszélgető partnerei, egy kis körnek lesz ihletője. 1959-ben megszüntetik a magánorvosi rendelőket, s ez felborítja addig kialakult életrendjét. Megpróbálkozik iskolai fogorvossággal – nem tart sokáig; betegnyugdíjat kap – nem sok. Vállal szellemi rangján aluli munkát, korrektúrát, jegyzetelést, amivel otthon is eltelik az idő. Barátai igyekeznek rábeszélni, hogy írjon a lapoknak, de egy-két sikertelen kísérlet elveszi a kedvét. Mindenen kívül marad. Öccse, Elemér, az egyetem magyar tanszékének vezetője támogatja, néhányan látogatják – egyre kevesebben. Édesanyjával lakik Monostor úti házukban. Bizonyára akkor is reá gondolt, amikor Kemény Zsigmond anyjának „heroikus jóságá”-ról írt. S amit országszerte elolvasnának, neki mondja el az irodalomról és a közéletéről szőtt gondolatait.

1967. július 28-án reggel beszerző körútjára indul, szórakozottan lép le az útestre a December 30. utcában; elüti egy trolibusz. Az utóbbi években már kereste a halált. S bár önéletrajzában azt írta, hogy „mindent előre látott”, ezt a szomorú véget ő sem láthatta előre.

*

Az irodalomtörténet néha könyörtelen tud lenni kegyeltjeihez: haláluk után közzéteszi bizalmas levelezésüket, megszólaltatja azokat, akik kapcsolatban voltak az elhunyttal, a mű keletkezésének forrásvidékén nyomoz. Ez a cikkgyűjtemény sem jelenhetett volna meg a Jancsó Béla életében. A harmincas évek végén barátai megkísérelték már egyszer kötetbe foglalni tanulmányait, de ő a kéziratot nyomdába adás előtt visszavonta. Amikor pedig később biztattuk, hogy írja le emlékeit, lemondóan le-

gyintett: „Majd lesz belőlem egy államvizsgadolgozat.” Az utókor azonban nem elégedhet meg ezzel. Jancsó Béla írásai nemcsak az övéi, hanem az a közösség is igényt tart rájuk, amelyet – legtöbbször a háttérből – szolgált. Egyéni tragédiák mindig voltak: Sipos Domokos, Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Kováts József fiatalon halt el, Szántó György megvakult, Salamon Ernőt és Kovács Katona Jenőt elpusztították. De a mű az író halála után személyétől függetlenül él tovább, s a közösség felhasználja belőle azt, ami továbbéléséhez szükséges.

Ez a válogatás elsősorban Jancsó Béla irodalmi tanulmányait tartalmazza, de ízelítőt ad az ifjúság és a nép nevelésével kapcsolatos írásaiból is. Zsenge írások váltják egymást komoly tanulmányokkal. Az előzők a középiskolás fiú oroszlánkörmeit mutatják, az utóbbiak fejlődésének felső határát, mint a Berzsenyi–Kemény–Vajda esszé-trilógia. Az anyag súlypontja azonban a romániai magyar irodalom. *Élet és irodalom* című bevezető kis írása arra jellemző, mit vár az irodalomtól egy költői érzékenységu tizenkilenc éves fiatalember, aki prózában fejezi ki magát. Utána mindjárt az erdélyi és a székely irodalom kettős-ségének bemutatása következik, ami később végigvonul egész esztétikai és irodalomtörténeti munkásságán. Első köteteik megjelenése után helyes ítéletet mond a harminc és egynéhány éves, akkor induló hazai magyar költőkről. Eltanácsolja Reményiket az alkalmi költészettől, és lírájának mélyülésére figyel. Becsüli a vers-zenész Áprily Lajos helytállását kisvárosi magányában, és elítéli távozását Erdélyből. Tompa László kemény lelkét, érdes szavát is dicséri, magányérzetében az akkor magára hagyott székely nép sorsának tükröződését látja. Felméri Sipos Domokos nagy tehetségét, éles támadást intéz az emlékünnepeyeről távol maradó hivatalosok ellen. Szentimrei Jenőben a kozmikus költőt ismeri fel, Olosz Lajosról pedig első kötete után megmondja, hogy „látása festői és szobrászi, szemben a modern lírikusok legtöbbszörével, akinek formája zenei”. Kovács Dezső torzóban maradt írói tehetségét fájlalja, Makkai Sándorra tisztelettel tekint fel. A novellistát és a regényírókat találó jelzőkkel mutatja be, később a *Magunk revízióját* népszerűsíti tanulmány formájában. Szántó György trilógiájában a világperspektívát di-

cséri, ami a helyi érdekű irodalom ellenpontja. Kós drámájában a kívülről jött ember fanatizmusát (Újlaki Bálint) állítja szembe a józanul harcoló Budai Nagy Antallal.

De Jancsó Béla a legszívesebben a székely irodalommal foglalkozik, s Benedek Elek hagyatékából a székelység, az ifjúság és a nép szolgálatának hármas egységét veszi át. A székely írók első nemzedékéből Nyíró Józsefben látja a sajátos kifejezőmód legjellegzetesebb képviselőjét, bár a tartalom kárára történő túlstilizálás veszélyeire is rámutat. (Ez első és utolsó nagyobb írása a később szélsőjobboldali irányba haladó Nyírőről.) *A Jézusfaragó ember* után tőle várja az akkori tárgyú székely regényt, amit aztán Tamási Áron fog az Ábel-trilógiában megírni. Lelkesen köszönti a kortárs Tamásit a *Szűzmáriás királyfi*, az *Erdélyi csillagok* megjelenése alkalmával. Ábelnek már Jancsó Bélán kívül is akad elég méltatója. Ő a legtöbbször csak felfedez és indít. (Asztalos István is neki vitte el első írásait.) A huszonhat éves Kacsó Sándort szintén abban a pillanatban mutatja be Jancsó Béla, amikor „a regény még életéből nem költözött át művészetébe”, vagyis novelláskötete, az *Utoljára még megkapaszkodunk* után és a *Vakvágányon* előtt. Balázs Ferencben és Dobai Istvánban azokat siratja el, akik halottak élén távoztak a tizenegyek közül. *Erdély szász szava* címen az irodalmi transzilvanizmus mellett tesz hitet. *Az erdélyi irodalom első történetéhez, melyet román tudós írt meg* című cikkében üdvözlí azt, aki a román irodalom oldaláról közeledik felénk, mert – amint Chinezu írja – „házánk lelki térképén az erdélyi magyarság még nagyon kevéssé ismert sziget”. S nagyon tanulságos az az elvi vita, amelyet a két Jancsó az erdélyi irodalomról folytat 1935-ben; megszívlelendők Jancsó Béla érvei a vulgáris szociologizálás ellen.

A magyar irodalom klasszikusairól írt tanulmányában feltűnik az a módszerbeli eljárás, ahogy Jancsó Béla két úton, a nyelvi archaizálás (Csokonai, Berzsenyi) és az írók életének forгатókönyvszerű lepergetése útján (Berzsenyi, Kemény, Vajda) igyekszik megjeleníteni a régmúlt íróit. Az irodalmi esszé új formájának kidolgozására tett kísérlet mind a kettő. S a legtöbb önéletrajzi vonás

éppen ezekben az esszékben fedezhető fel. Mindenikben kissé magát írta meg, ezért olyan szívhez szólók írói portréi. Keménynél a vasakarátú apa jelentkezik, aki orvosi pályára küldi fiát. Ugyancsak Keménynél, de Vajdánál is a be nem teljesült szerelem, Karinthynál a nőprobléma éles felvetése emlékeztet Jancsó Béla magánéletére. Móricz Zsigmondról írt tanulmányában a Báthori és Bethlen alakjában ábrázolt kettőslelkűség megdöbbentő személyes probléma, Kölcsey-tanulmányában a meg nem valósult reformok mögött érezzük a közéletből visszavonuló Jancsó Bélát a harmincas évek végén. Azután jön a nekrológok sorozata: Tóth Árpád, Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula. Mindenikben van valami Jancsó Bélából – önmagát temeti.

Irodalomelméleti és világirodalmi munkái, eszmefuttatásai a művészetről és a művészi irányzatokról, valamint az írói arcképek, ha vázlatosak is, azt bizonyítják, hogy a szerző sohasem vált sem göregábori, sem uzbencei értelemben provinciálissá, hanem a nyugati égbolton kereste vezérlő csillagait. A franciák és az angolok vonzották, pedig eredetiben nem tudta olvasni őket. Átnézett Germánia feje felett, bár németül megtanult. Sohasem járt nyugaton, s mégis tudott európai lenni.

De Jancsó Béla nemcsak esszéista és irodalomkritikus volt, hanem a festészet, színjátszás, előadóművészet és zene kérdéseire is ösztönösen értett. Mint újságíró hivatásszerűen foglalkozott műkritikával. Történelmi értékű a most már világhírű Buday György első kiállításáról szóló beszámolója. Ő fedezte fel a később elfelejtett tájképfestőt, Gruzda Jánost, méltányolta Tóth István linóleum-metszeteit, találó szavakkal jellemezte Nagy Imre „fába metszett sziklaportréit” – negyvenöt évvel ezelőtt. Néhány itt bemutatott színkritikája azt bizonyítja, hogy volt szeme meglátni a klasszikusok mellett Lucian Blaga *Zamolxe* című pogány misztériumában a sorstragédiát, s a színre alkalmazott *Júlia szép leányban*, Nyíró József balladajátékában, a székely dráma csíráit. Tessitori Nóráról a közvetlen élmény hatása alatt írt; különben Jancsó Béla fedezte fel unokahúga, Jancsó Adrienne előadói tehetségét is. A szavalókórusban rejlő lehetőségekre elsők között mutatott rá, s Dienes László és Gaál Gábor estélyét

megrázó erejűnek mondotta. Beethoven egyetemességét egyik első írásában ismerte fel.

Nem volna teljes a Jancsó Béláról adott kép, ha figyelmen kívül hagynók az irodalom és a művészet területén kívül kifejtett tevékenységét. A *Remény osztályáról* szóló visszaemlékezés, a Tizenegyek mozgalmának idézése mind azt bizonyítja, hogy Jancsó Béla tudatosan készült a közéleti pályára, s teljes programját az *Erdélyi Fiatalok* alapításakor fejtette ki. A falumunka egyik elindítója volt, erről szólnak a falumonográfiákat áttekintő és Böződi György könyvét taglaló írásai. A Gusti professzor szociográfiai felvételeiről írott cikkek is ide tartoznak. Végül ide kívánczik az azóta szintén elhunyt Valeriu Bologna professzorról szóló tanulmánya, amely csak Jancsó Béla halála után jelenhetett meg.

*

Jancsó Béla helyét nehéz megtalálni a két világháború közötti irodalomban és közéletben, hiszen ő maga sem tudta megtalálni benne tartósan a maga helyét. Legfőbb erénynek vallotta azt, ha valaki megőrzi szellemi függetlenségét. Ezt azonban az élet küzdőterén csak az engedheti meg magának, aki számára adva van az „állandó anyagi biztosítottság”. S a középben állás így is azzal a veszéllyel jár, hogy az illető „mindenen kívül” marad. Jól tudta ezt ő is, hiszen „mindent előre látott”. A tragikus az, hogy semmit sem tudott tenni ellene. Inkább vállalta az elszigeteltséget, mint a megalkuvást.

Ha foglalkozásából indulunk ki, csak a közegészségügy kérdéseinek népszerűsítőjét látjuk benne, s ez igazán keveset magyaráz meg abból, amit egy életen át tett, vagy szeretett volna tenni. Jellemző: irodalmi munkásságában semmi nyoma sincs annak, hogy orvos volt. A Németh Lászlónál vagy Csehovnál visszatérő orvosi témák az ő munkásságában nem hagytak nyomot. Még stílusából is hiányoznak az orvosírókra jellemző, az élettan köréből vett, gyakran naturalista szóképek és hasonlatok. Az orvosi gyakorlatot foglalkozásnak tekintette és emberszeretettel gyakorolta, de vágyai az irodalom és a közélet felé vonzották.

Az irodalmat az egyén, az író, a lélek oldaláról közelí-

tette meg, és magas erkölcsi igényeket támasztott a szó művészeivel szemben. „Igazi művész csak az – írta Áprily Lajos távozásakor –, aki a mártíromságig hű eszméhez.” Különválasztotta „az alkotás lélektani folyamatát a kész mű hatásától (és társadalmi hatásától is)”. Szerinte „az írói alkotás lényege: öntudatlan asszociációk ösztönös kapcsolata. A művész azt, amit ösztönösen a maga problémájának megérez (csak ez lehet művészi tárgy), kifejezni kényszerül. Az ösztönös mag: az ún. tartalom és magatartás az étellel szemben: ez az író legelsőbb adottságai-ból, egész biológiai (átöröklött) testi és lelki voltától függ. Ehhez csak a formába öntés, a kifejezés állapotában járulnak tudatos elemek: az irodalom akkori műformai szokásai, az író gondolatai stb. Az így megszületett műnek felmérhetetlenül sokféle hatása között egyik igen fontos hatása a társadalmi.” A társadalom tehát nem mint az íróra ható valóság, hanem mint közeg szerepel, amelyre az író hat. „A társadalom – írja a továbbiakban – az embernek csak egyik lelki frontja. Mindenség, természet, ön-maga: mind olyan örök harcterek, amelyeken az ember a kőkorszaktól a végső elmúlásig birkózott és birkózni fog.”

Mindezt öccsének, Jancsó Elemérnek mondja el az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain, aki az irodalom társadalmi meghatározottságát és szerepét fejtette ki a *Nyugatban*. Jancsó Béla itt, természetesen, sarkít, s amikor az ember testi és lelki voltáról ír, nem helyezi a társadalmon kívülre az emberét. Sőt mintha az orvos is megszólalna belőle, mikor biológiai adottságokról beszél. Inkább a lélekbúvár, mint a test orvosa. Nemhiába volt kedvenc olvasmánya a Nobel-díjas Alexis Carrel könyve, a *L'Homme cet inconnu*. Az ösztönéletnek, a tudatalattinak nem volt nála mélyebbre szálló író-kutatója a mi körünkben, bár Freudot kevésre értékelte egyoldalúsága miatt. Az ész trónfosztásához ő is hozzájárult. Tolsztojt szerette, Dosztojevszkijért rajongott. „A racionalizmus csak sziget az irracionális tengerén” – írta nekem egyik levelében külföldre. A valóság megítélésében az intuíció vezette; ösztönösen pillantott a dolgok mélyére, és csak azután okoskodott. Erről még stílusa is tanúskodik. Sohasem mondja, hogy „ez így van” vagy „én úgy tudom”, hanem így vezeti be gondolatait: „nekünk az az *érzésünk*”.

Aki ilyen filozófiai és esztétikai alapállásból közeledik a valósághoz (ő inkább életet mondott), az az irodalomban „egy közösség, egy faj egész lelkének a kifejezését” látja – amint az *Erdélyi Helikonnak* 1930 januárjában adott nyilatkozatában írta, ahol a székely lélek egyetemes hivatásáról tett hitvallást.

Ezek után semmi sem volna egyszerűbb és vulgárisabb, mint a fajtisztaság mitizálásával, nemzeti kizárólagosság és parasztmisztika hirdetésével megbélyegezni és elutasítani mindazt, amit Jancsó Béla az irodalomban tett. Csak-hogy nem a koronként változó jelentésű szavakból, hanem a mondanivalóból, nem is a kiindulópontból, hanem a végkövetkeztetésből kell megítélni az író, a kritikust, a közélet emberét. (A végkokokat Mentovich és Brassai homlokegyenest ellenkező oldalra helyezte, emiatt hajba kaptak, de a népművelés gyakorlati teendőiben jól megértették egymást.) A hazai székely írók népi írók voltak. Behozták az irodalomba egy sajátos faluvilágot, hogy annak népe a közéletben is elnyerje helyét. A székely jellegben mélységet és egyetemességet láttak. Amint Jancsó Béla megfogalmazta: „a faj lelkének legmélyére férközni s annak legösztönösebb problémáit, amik az örök emberi életmozgás csak itt található alakjai – a maga módján az emberiségben szerte vinni”. Kikkel léphettek szövetségre a székely írók, a hazai, magyar népiesek?

Csehi Gyula írja *A romániai magyar irodalmi kritika útja* című tanulmányában, Benedek Elek és Szentimrei Jenő után Kacsó Sándor munkásságát értékelve, hogy volt egy baloldali egységfront, amely „a székely íróktól a kommunistáig terjedt”. Ennek az egységfrontnak markáns képviselője Tamási Áron is, a Vásárhelyi Találkozó elnöke, aki különben a székely írók közül a „legmisztikusabb”, sőt egyenesen „szürrealista” volt. Ebből a névsorból a székely irodalom teoretikusát, Jancsó Bélát sem lehet kihagyni. Nem is maradt ki. A Csehi-tanulmánnyal bevezetett és Dávid Gyula szerkesztette kritikái antológia közli a *Zsigmond bárót*.

Mert miről is van szó tulajdonképpen? A húszas évek kezdetén már a középiskola padjairól elindul egy kritikus, aki az általa erdélyinek, székelynek nevezett romániai magyar irodalom első lépéseit segíti elő, harcban a

passzív ellenállás nagymagyar koncepciójával. Ő fogalmazta meg a magyar irodalom klasszikusainak mondani-
valóját a romániai magyar nemzetiség számára Csokonai-
ról, Berzsenyiről, Keményről, Vajdáról és a többiekéről
szóló esszéiben. Mindennek jött: műtésznek, irodalomtör-
ténésznek, színikritikusnak, világirodalmi figyelőnek és –
nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Torzóban
maradt. S a húszas évek végén elindul egy társadalom-
szervező, aki a helikoni (de nem marosvécsi) gondolat,
vagy a társadalomtudományi pozitívizmus, vagy az egész
látóhatár jegyében fórumot teremt a főiskolai hallgató-
ság előtt a neokonzervatívól a kommunista értelmiségig
terjedő előadó- és írógárda számára, s ezzel olyan radi-
kalizálódási folyamatot indít el az ifjúság körében, me-
lyet már ő maga sem tud visszatartani. Ha irodalomszo-
ciológiai és világnézeti hatásaiban vizsgáljuk Jancsó Béla
munkásságát, akkor az kétségtelenül a társadalmi haladás
felé mutat. Még akkor is, ha a társadalmi haladást más-
képpen képzelte el, ha az irodalom hivatásszerű művelé-
sétől elfordult, ha a társadalmi radikalizálódás feleút-
ján megállott.

Nem Jancsó Béla az egyetlen, aki, ha az irodalom-
történetet az írók és műveik leltári név- és címjegyzéké-
nek tekintik, abból kimarad. De ha az irodalom és azon
túlmenően a hazai magyar művelődés története valóban
eleven folyamatot akar tükrözni, akkor az arányok meg-
változnak. A nyomtatásban esetlegesen megjelent iro-
mánynál nagyobb forrásértéke lesz a szerkesztői irányítás-
nak, a nyilvánosság kizárásával írt, majd tettek rugó-
jává vált levélnek. Mint ahogy nem a színész arat le min-
den babért, hanem a civil ruhás rendező is megjelenik
időnként a színen és gyakran a kritikában. Ilyen köz-
életi rendező és irodalmi verbunkos volt Jancsó Béla amel-
lett és azon túlmenően, amit szétszórtan írt, s aminek
egy része most az olvasó elé kerül. Nem szürke eminen-
ciás, hanem egy nemzetiség lelkiismerete, amikor pedig
fáklyája is lehetett volna.

Ha elfogult voltam vele szemben, szolgáljon mentsé-
gemre a hozzá fűződő baráti kapcsolat. Ezt ő mindig
többre becsülte a köztünk fennálló közeli vérrokonságnál.

MIKÓ IMRE